

NÜMİSMATİK MATERYALLERE GÖRE İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE ALTIN ORDA HANLARININ KULLANDIĞI İSİM VE UNVANLAR (1227-1357)

Ekrem Kalan*

Özet

Altın Orda Hanlığı, Avrasya'nın en önemli geçiş koridorunda yer aldığı için ticaret yolları üzerinde önemli derecede söz sahibi olmuş ve bu sayede de büyük bir ekonomik güç olarak bölgenin kaderi üzerinde önemli bir rol sahibi olmuştur. Dolayısıyla da ekonomik anlamdaki gücünün de bir sembolü olarak çeşitli madenlerden paralar darp edilmiştir.

Altın Orda Hanlığı, kuruluşundan kısa bir süre sonra İslamiyet'in etkisi altına girmiş ve İslamlaşma süreci ile birlikte, Altın Orda'nın Türkleşme sürecinin de hız kazandığı anlaşılmaktadır. Nitekim özellikle Saray, Bulgar, Harezm, Gülistan, Azak, Ükek gibi şehirlerde basılan paralarda Altın Orda Hanları'nın, "sultan" gibi bir unvanın yanı sıra "kaan (ka'an / kağan)" ve "bek (bey)" gibi Türkçe unvanların da yoğun bir şekilde tercih ettiği numismatik materyaller incelendiğinde ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda Hanlığı, Para, Numismatik, Sikke, İslamlaşma.

Abstract

The Golden Horde played substantial role on the trade routes and grew as a great economic power since it was on the passageway of the most important Eurasian transition corridor. As a symbol of its economic power, the state minted coins from various mines.

The Golden Horde became open to Islamization after a short while of its foundation. The process of Islamization also accelerated Turkification. As a matter of fact, investigating numismatic materials reveal that the Turkish titles such as kagan and beg, in addition to sultan were used especially in the coins minted at Saray, Bulgar, Harezm, Gülistan, Azak, Ükek.

Key Words: The Golden Horde, Money, Numismatic, Coins, Islamization.

* Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD, ekkalan@yahoo.com

“Para”, icat edildiği günden bu yana insanoğlunun sosyo-kültürel ve iktisadi yaşamını derinden etkilemiştir. Ancak bu ticari metaa ticaret hayatındaki işlem, spekülatif, ihtiyatlılık ve değer amaçlı önemini devam ettirmekle birlikte, İlkçağ ve Ortaçağda değerli maden olarak değer arz ederken, merkantalizmin ortadan kalkışı ile birlikte devletler açısından madenî değerini artık yitirmiştir. Başka bir deyişle “kâğıt”, “maden”in yerini almıştır.

Bu yüzden para, biz araştırmacılara geçmişte yaşamış toplumların siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel yaşamları hakkında da son derece kıymetli bilgiler aktarmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde nümismatik materyaller, Altın Orda Hanlığı konusunda yapılacak çalışmalarda da bize bazen hiçbir kaynaktan tesadüf edemeyeceğimiz çok önemli verilere ulaşma imkânı vermektedir. Altın Orda Hanlığı, Avrasya’nın en önemli geçiş koridorunda yer aldığı için ticaret yolları üzerinde önemli derecede söz sahibi olmuş ve bu sayede de büyük bir ekonomik güç olarak bölgenin kaderi üzerinde önemli bir rol sahibi olmuştur. Dolayısıyla ekonomik anlamdaki gücünün bir sembolü olarak çeşitli madenlerden paralar darp edilmiştir. Bilindiği gibi Altın Orda Hanlığı’nda, madenî paraların yanı sıra Çin’in etkisiyle kâğıt paraların da kullanılmış olması muhtemeldir. Ancak kâğıt olmaları ve dolayısıyla fiziksel koşullara dayanıksız olması sebebiyle şu ana kadar elimize Altın Orda devrine ait herhangi bir kâğıt para geçmemiştir. Bu sebeple çalışmamızı madenî paralar üzerinde yürüteceğiz.

Ancak yeri gelmişken ifade etmek gerekir ki; Altın Orda Hanlığı’nda diğer Moğol Uluslarında da olduğu gibi madeni paralar dışında altın ve gümüş külçelerinin de ticarete kullanıldığını devrin kaynaklarından anlıyoruz. Söz konusu külçelerden ilk kez Rubruck meşhur eserinde “Yaskot¹” adıyla bahsetmektedir (Von Rubruck 2001: 77, 96). Moğollar ise değerli metallerden yapılmış ödeme aracı olarak kullanılan bu külçelere, kendi dillerinde sukh (balta) adını vermekteydiler. Yine Cüveynî gibi dönemin önemli kaynaklarında bu külçelerin Farsça karşılıklarına da yer verilmiştir (Alaaddin Ata Melik Cüveynî 1999: 85, 116, 117, 197-212). Daha geç dönemde yani XIV. Yüzyılda, bu külçelere Türkçe “sum” veya “som” adının verildiğini görmekteyiz. Bugün Kazan Türkçesi’nde paranın karşılığı olarak da kullanılan sum aynı zamanda Özbekistan’ın ulusal para birimidir.

Altın Orda nümismatiği üzerine yaklaşık iki asırdır Altın Orda’nın hâkimiyet kurmuş olduğu başta Rusya olmak üzere Kazakistan’da ve nihayet Moğolistan’da son derece ehemmiyetli çalışmalar yapılmaktadır (Fren 1832; Grigor’ev 1850: 1-63; Markov 1896 [Bu çalışma kısmen *Monety Cüveynî: Zolotaya Orda, tatarskiye hanstva* adıyla Kazan’da 2008 yılında yeniden yayınlanmıştır]; Muhamadiyev 1983; Pырsov 2002; Petrov 2003; Singatullina 2003; Feodorov-Davidov 2006; Samaşev vd. 2006; Nyamaa 2005

¹ Bu terimin tam olarak anlamının ne olduğu uzun zaman araştırmacıları meşgul etmişse de P. Pelliot Moğol dönemine ait Turfan metinlerinden hareketle bu terimin aslında Türkçe’deki Yastuq (Yastuk) olduğunu ortaya koymuştur.

vd.). Ancak Altın Orda nümismatiğine dair gerek yukarıda zikredilen ülkelerde gerekse de Türkiye’de yapılan çalışmalarda paranın üzerinde kullanılan sembol ve yazılardan, incelenen paranın kimyasal analizine kadar pek çok hususa dikkat çekilirken para darp edilmesinin asıl maksadı olan hâkimiyet telakkisinin bir uzantısı olarak paranın üzerinde kullanılan isim ve unvanlar hususunda gereken ilgi gösterilmemiş ve nispeten gözden kaçmıştır.

Nitekim Altın Orda paralarının bu yönüyle incelenmesi, Altın Orda Devleti’nin hakim olduğu topraklar üzerindeki halkların, kültürün en önemli unsurlarından biri olarak, dinî tercihlerini ve hakimiyet telakkilerini ortaya koyması açısından önemlidir.

Altın Orda’da para bastırılması diğer pek çok Orta Çağ devletinde olduğu gibi son derece yaygın ve gelişmişti. Nihayetinde ortaçağ devletlerinin ekserisinde yaygın olan anlayış yani her hükümdarın hükümdarlık alameti olarak kendi adına para darp ettirmesi son derece yaygın bir uygulama idi. Doğal olarak paranın en önemli kullanım yeri ticaret olup, para vasıtasıyla ticaret Altın Orda kentlerinde yaygın olsa da özellikle bozkır bölgelerinde konar-göçerler arasında ticaret genellikle mübadele yani takas yöntemiyle gerçekleştirilmekteydi. Bunun en güzel örneğini ise XIV. yüzyılın ilk yarısında Altın Orda topraklarında bulunan ünlü Arap Seyyah İbni Battuta vermektedir (Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî 2005: 325-326).

Bu sebeple para aynı zamanda gelişmişliğin ve kentsel dönüşümün de sembolü idi. Nitekim paralar bozkırın orta yerinde değil kent merkezlerinde darp edilmekteydi. Altın Orda Hanlığı’nda ekseriyetle gümüş ve bakır paraların kullanıldığı elimizdeki arkeolojik veriler tarafından ortaya konulmuştur. Özellikle Altın Orda başkentlerinde ilk arkeolojik kazıları gerçekleştirmiş olan A. V. Tereşenko’nun 1843-1849 yılları arasında Saray el-Cedid (Yeni Saray) şehrinde yaptığı kazılar esnasında 25766 adet para bulunmuştur. Bunun dışında bazı paralar şehrin biraz dış kısımlarında muhtemelen güvenlik gerekçesiyle tüccarlar tarafından saklandıkları yerlerde ortaya çıkarılmıştır.

Ancak Moğol İmparatorluğu ve hanlıklarda Müslüman halkın dini tercihlerinden etkilenen kağan ve hanlar her dine eşit mesafede durmaya gayret gösterebilirler de halkın tercihleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bunun en güzel örneğini imparatorluğun en kudretli adamı Cengiz Han devrinde bile görmekteyiz. Nitekim Cengiz Han devrine ait paralarda kendisi Müslüman olmadığı halde Müslüman hükümdarlar için kullanılan bazı unvanlar yer almaktadır. Cengiz Han adına Gazne’de darp edilen 1221-1222 tarihli altın dinarın bir tarafında *Kelime-i Tevhid* yazılırken, diğer tarafında “Han/Cengiz Han/ el-âdil el-azîm/Şah Cihangir” (Nyamaa 2005: 15) ifadesi yer almaktadır ki, adil ve haşmetli Cihan Hâkimi Cengiz Han şeklinde tercüme edebiliriz. Bu türden bir uygulamanın gerekçelendirilmesi hususunda elimizdeki en güçlü argüman şüphesiz Türk-İslam devlet geleneğidir. Nite-

kim hakim zümre ne kadar güçlü olursa olsun hakimiyet kurduğu bölgedeki yerel halkın kültürel altyapısına uygun davranmak zorunluluğunu hissetmektedir.

Bilindiği gibi Altın Orda Hanlığı da büyük ölçüde İslamlaşmış bir bölge üzerinde kurulmuş olduğu için bölgedeki İslam geleneği ile İslam Devlet Teşkilatı'ndan büyük ölçüde etkilenmiştir. Bunun göstergesi olarak da kısa sürede Cengiz soyundan gelen hanlar da dâhil olmak üzere bölgedeki Moğol asıllı idarecilerin hemen tamamı İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Onların bu tercihleri aynı zamanda paralarına da yansımıştır.

Önceleri, Altın Orda paraları da gerek boy ve ağırlık, gerek biçim ve yazı bakımından çağdaşları veya daha önceki Müslüman-Türk hükümdarları paralarının benzerleri idi. Paralar, gümüş ve bakırdan basılıyor, gümüşler, 3, 2, 1, 1/2, 1/3 ve 1/4 dirhem (9,60-6,40-3,20-1,60-1,05 ve 0,80 gr.) ağırlığında kesiliyordu. Altın Ordu'da 4 kırat (0,80 gr. ağırlığında temiz gümüşten kesilen paralara danki (tengi veya tenge) deniliyordu. Bunun dışında Altın Orda hakimiyetindeki Harezm'de altın para (dinar) basıldığı da bilinmektedir (Trepavlov 2010: 40). XV. yüzyılda Altın Ordu'da İslâmi tip paralarda değişiklikler yapılmış; tevhid, âyet, dua ve sena gibi dinsel nitelikteki yazılar kaldırılmış, tipler, daha ziyade millî bir nitelik almıştı (Ağat: 1964: 11).

A. Z. Singatullina'ya göre ilk Altın Orda parası, Batu Han devrinde, 1240-1250 yılları arasında² Bulgar şehrinde Abbasi Halifesi Nasır ed-din adına basılmış olan paradır (Singatullina 2003: 16-26)³. Aynı paraya Saray ve Saratov gibi pek çok Altın Orda kentinde rastlamaktayız (Pırsov-Nedaşkovskiy 2002:6). Burada dikkati çeken husus, kaynaklarda Müslüman olduğuna dair bir bilgi verilmemesine rağmen devrin hükümdarı Batu Han'ın (1225-1255) bölgede yaşayan Müslüman halkın eğilim ve sosyo-kültürel altyapılarına uygun olarak Türk-İslam geleneğini sürdürerek Abbasi Halifesi'nin adını kullanmasıdır.

Mengü Timur (1266-1282) devrinde darp edilen paralardan 671 H. (1272-1273) tarihli paranın en önemli özelliği Cuçi Ulusu'nun yani Altın Orda Hanlığı'nın Karakurum'daki Merkez Kağanlık'tan bağımsızlığını ilan etmesine delâlet etmesidir. Nitekim söz konusu parada artık daha önceden olduğu gibi kağanın adı ve tamgası yer almamakta aksine Batu Han (Sain Han) ailesinin tamgası bulunmaktaydı (Singatullina 2009: 296). Berke Han devrine ait paralarda da benzer özelliklerle karşılaşmaktayız (Pırsov-Nedaşkovskiy 2002:6). Mengü Timur adına kesilen paralarda bağımsızlığın

² Paranın darp ediliş tarihi, paranın üzerinde yer almamaktadır.

³ Burada dikkat çeken başka bir husus ise; aynı dönemde yaşamış olmalarına rağmen, mevcut Abbasi Halifesi Mustansır (1226-1242) yerine 20 yıl kadar önce hüküm süren Halife Nasıreddin (1180-1225)'in adının paralarda kullanılmasıdır. Bunun gerekçesi olarak, Halife Nasıreddin'in devrin siyasi konjonktürüne uygun davranarak, Haremşahlara karşı Moğolları desteklerken Moğol istilasının yıkıcı etkilerini görüp yaklaşan tehlikeyi fark eden Halife Mustansır'ın Moğollar'a karşı menfi temayülünün etkili olduğu mümkün görünmektedir.

sembollerinin yanı sıra, “el-azam” unvanının kullanımını sıklıkla görmekteyiz (Singatullina 2003: 74, 133; Sagdeyeva 2005). Yine aynı şekilde Mengü Timur paralarında “el-adil” unvanının da O ve halefleri tarafından da sıklıkla kullanıldığını incelenen paralardan anlamaktayız. Paraların arka kısmında ise İslamî ifadeler, Kur’an-ı Kerim’den ayetler ve bilhassa *Kelime-i Tevhid*’in yazılmasının gelenekselleşmeye başladığı göze çarpmaktadır (Sagdeyeva 2005: 8-11). Bunların dışında dikkat çeken bir başka husus ise H. 678 tarihinde Bulgar şehrinde basılan bir parasında adının “Mengü Timur Kaan” (Sagdeyeva 2005: 9) başka bir deyişle bağımsızlığını ilan edişinin ardından Merkez Kağanlıktan ayrıldığının göstergesi olarak daha küçük bir dereceyi temsil eden “Han”⁴ yerine “Kağan” unvanını kullandığı görülmektedir.

Tuda Mengü (1282-1287/1288) dönemine ait paralarda ise benzer uygulamalar ve unvanlar görülmekle birlikte Tuda Mengü’nün diğer Altın Orda Hanları’ndan farklı olarak Kırım’da basılan paralarında Arapça bir unvan olarak “sultan” kelimesinin Farsça karşılığı olan “padişah” unvanının, “padişah el-azam” şeklinde kullanmış olmasıdır (Sagdeyeva 2005: 11).

Tula Buka (1287/1288-1290) devrinde bastırılan paralar, belki de kısa süren saltanat yıllarından olsa gerek, son derece sade ve mütevazı bir görünüm ihtiva ederken, diğer Altın Orda Hanları’nın ekserisinde olduğunun aksine “han” unvanı dahi kullanılmamış ve paranın arka kısmında dinî bazı ifadeler ile *Kelime-i Tevhid* yer almıştır (Sagdeyeva 2005: 12).

Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz ve henüz Cengiz Han devrinde başlayan halkın dini tercihlerine hassasiyet gösterilmesi yönündeki politikanın bir tezahürü türünden bu uygulamayla diğer Cengiz oğullarında olduğu gibi Altın Orda Hanları’nın paralarında da karşılaşmaktayız. Söz konusu sıfatlar dışında bazı İslamî (Arapça veya Farsça) unvan veya isimler kullanmış olup, bu uygulamanın daha önceki İslam Devletleri’nde de, yaygın olduğu yukarıda da belirtildiği üzere, bilinmektedir. Özellikle XIV. Yüzyılın başlarından itibaren İslamlaşma sürecinin daha da hız kazanması ile birlikte bu uygulamaya daha çok rastlamaktayız. Ancak yine de istisnaî uygulamalar da söz konusudur.

Bu istisnai uygulamalara en önemli örnek şüphesiz Tokta Han’ın paralarıdır. Kaynaklardaki ortak bilgilere göre Tokta seleflerinin büyük çoğunluğu gibi Müslüman değildi. Ancak buna rağmen paralarında İslamî figürler kullanmasının yanı sıra İslamî unvanlar da almıştır.

Tokta Han’ın (1290-1312) paralarını Rus arkeolog ve nümismatlar iki grupta incelemektedirler. Bunlardan en geçerli tasnife göre I. grup Tokta Han paraların üzerinde Arap harfleriyle “Toktu Bek (№ 235, 237, 238, 239)” II. grup paralarda ise Uygur harfleriyle “Toktoğu (№ 233, 234, 236,

⁴ Klasik Moğolca’da Kağan unvanının karşılığı olarak “Ha’an (Hagan)”, daha küçük bir siyasi teşekkülün idarecisi olarak yani bir ulusun yöneticisi için ise “Han” unvanı kullanılmaktadır.

240) şeklinde yazılmıştır (Singatullina 2003: 53). Yine 1310 yılına kadar Saray'da darp edilen paralarında "Tokta bek" unvanını kullanırken, "sultan" unvanının kullanılmadığı göze çarpmaktadır (Singatullina 2003: 53). Ancak aynı dönemde Harezmi (Samaşev vd. 2006: 93; Singatullina 2003: 130), Ükek gibi Altın Orda kentlerinde Tokta Han devrinde basılan paralarda "bek" (Pırsoy-Nedaşkovskiy 2002: 7) ve "el-adil" unvanlarının kullanımı karşımıza çıkmaktadır.

Tokta Han, Altın Orda Hanları arasından birbirinden farklı pek çok unvan kullanmasıyla ayrılır. Nitekim Altın Orda ekonomisinde yapmış olduğu ilk reformun dışında yaklaşık 22 yıllık saltanatı boyunca, farklı şehirlerde bastırıldığı paralarda da farklı unvanlar kullanmıştır. Mesela Macar şehrinde Tokta Han adına kesilen paralarda adı "Padişah el-adil Toktu" şeklinde yazılmıştır. Kırım'daki paralarında ise Altın Orda paralarında artık klasikleşen bir unvan olan "el-adil Han Toktu" veya "Han el-adil Toktu" şeklindeki kullanımlar göze çarpmaktadır (Sagdeyeva 2005: 19-20). Ayrıca bir başka unvanın yazılı olduğu Saray el-Mahrusa'da basılan H. 710 tarihli parada "Sultan'ül-azam Tohtogu (Uygur harfleriyle) el-adil" unvanıyla karşılaşmaktayız (Gumayunov 2002: 67).

Tokta Han'ın paralarında kullanmış olduğu, gayrî-müslim olması hasebiyle, en ilgi çekici isim şüphesiz "dinin yayılmasına yardım eden" anlamına gelen Arapça "Gıyaseddin" ismini kullanmasıdır. Nitekim kendi adını paralarında "Gıyaseddin Tokta Han" şeklinde adı yazdırıldığı görülmektedir. Bu şekilde darp edilmiş paralara bilhassa Kırım, Harezmi, Saray, Macar (Markov 2008: 16-17), Saraycık (Samaşev 2006: 93), Ükek (Gumayunov 2002: 69), gibi ekseriyetle ahalisini Müslümanların oluşturduğu kentlerde rastlamaktayız.

Tokta Han'ın ölümüyle birlikte devrin idari merkezlerinden ve darp-hanelerinden olan Ükek önemini kaybetmiş ve Özbek Han ile birlikte Mohşi Vadisi'ndeki Mohşi kenti büyük bir önem kazanmış ve Bulgar ve Azak şehirleriyle beraber Altın Orda'nın en önemli darphaneleri olarak ön plana çıkmışlardır.

İslamlaşma sürecinin büyük bir hız kazandığı, İslamiyet'in kurumsallaşarak resmî devlet dini haline geldiği Özbek Han (1312-1342) devrinde özellikle Mohşi'de darp edilen paralar da, Özbek Han'ın adı "Sultan el-adil Özbek Han", "Sultan Gıyaseddin Özbek Han el-adil" veya "Sultan Muhammed Özbek Han" şeklinde yazılmıştır (Pırsoy-Nedaşkovskiy 2002: 9-10; Sagdeyeva 2005: 21-24). Saray el-Cedid'de basılan paralarda ise "Sultan el-a'zam Muhammed Özbek Han", "Sultan Muhammed Özbek Han el-adil" gibi iki farklı yazılışın çok yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Harezmi'de darp edilen Özbek Han devri paralarında ise "Sultan el-a'zam el-adil" ve "Sultan el-adil Özbek" gibi unvanların kullanımıyla karşılaşmaktayız.

Özbek Han, son derece iyi bir İslami eğitim alarak dindar bir hanedan üyesi olarak yetiştirilmişti. Bundaki en önemli unsur ise şüphesiz çocuklu-

ğunun önemli bir kısmını geçirdiği Harezmi ve onun sahip olduğu İslami ilimlerdeki güçlü miras idi. Bunun uzantısı olarak Özbek gibi Türkçe bir ismin yanında “Muhammed” gibi İslam Peygamberi’nin adını kullanmasıdır. Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, her iki isimde de dikkati çeken husus “dinin yayılmasına yardım eden” anlamına gelen Arapça “Gıyaseddin” adının bir sıfat olarak kullanılmasıdır. Yine diğer Altın Orda paralarında da karşımıza çıkan *Kelime-i Tevhid* ile İslamî ifadeler Özbek Han’ın hemen bütün paralarında rastlamaktayız.

Özbek Han, 1314 yılında İslamiyet’i devletin resmî dini olarak ilan ederek (Trepavlov 2010: 48), Moğol İmparatorluğu’nda Cengiz Han’dan beri “her dine eşit mesafede durma politikası” da en azından şimdilik Altın Orda hâkimiyetindeki topraklarda geçerliliğini kaybetmiştir. Buna bağlı olarak da Özbek Han’ın “Gıyaseddin” ve “Muhammed” gibi iki ismi tercih etmesi, halka şirin görünme kaygısından ziyade İslamiyet’in bütün Altın Orda topraklarında yayılmasına yönelik içtenlikle göstermiş olduğu çabaların karşılığı olarak algılanmalıdır. Nitekim İbn Battuta’nın ünlü seyahatnamesinde Özbek Han’ın kişiliğine ve dindarlığına dair vermiş olduğu bilgiler son derece kıymetlidir (Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî 2005: 319-320).

Özbek Han’ın 1341 yılında vefat etmesinin ardından kardeşi Tinibek’i ortadan kaldıran Canibek Han (1341-1357) aynı yıl Altın Orda tahtına oturdu⁵. Canibek Han’ın, Saral el-Cedid’te darp edilmiş paralarında “Sultan Mahmud Canibek Han”, “Sultan el-adil Canibek Han”, “Hakan el-adil Celaleddin Mahmud Sultan / Canibek Han”, “Celaleddünya ve’-din Mahmud Sultan”, “Sultan el-adil / Çambek (Uygur Harfleriyle) Celaleddin Mahmud Sultan”, “Sultan el-a’zam / Celaleddin Mahmud/ Canibek Han / Sultan” gibi çok çeşitli unvanlar kullanılmıştır (Sagdeyeva 2005: 24-29). Yine Gülistan ve Harezmi paralarında daha sade olmakla birlikte benzer unvanların kullanıldığı görmekteyiz (Pırsov-Nedaşkovskiy 2002: 16). Ayrıca diğer Altın Orda Hanları’nın paralarında karşılaştığımız İslamî unsurların da kullanımı geleneği sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Tokta Han’ın paralarında olduğu gibi bazı paraların ortasında hanın adının yani “Canibek” adının, Uygur harfleriyle yazıldığı paralara da rastlamaktayız (Sagdeyeva 2005: 25).

SONUÇ

Altın Orda Hanlığı, kuruluşundan kısa bir süre sonra, yayılmış olduğu geniş coğrafyanın en temel kültürel unsurlarından biri olan İslamiyet’in etkisi altına girmiş ve İslamlaşma süreci ile birlikte, her ne kadar etnik açıdan Moğol asıllı Cengiz Han’ın torunları tarafından kurulsun da, Altın Orda’nın Türkleşme sürecinin de hız kazandığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda Altın

⁵ Rus Knezlikleri arasındaki mücadelelerde İvan Kalita’nın çocuklarını Vladimir Knezliği’nde ve siyasi rakipleri karşısında desteklemeleri sebebiyle, Canibek Han’ın adı, dönemin Rusça kaynaklarında “Добрый царь Чанибек (İyi hükümdar Canibek)” şeklinde zikredilmektedir. Ayr. İçin bkz: Trepavlov 2010: 49.

Orda paralarında yukarıda da ifade etmiş olduğumuz kullanılan unvanlar, Altın Orda'da İslamlaşma ile Türkleşme sürecinin birbirine paralel olarak yaşandığının en önemli delillerden birini teşkil etmektedir. Nitekim "sultan" gibi bir unvanın yanı sıra "kaan (ka'an / kağan)" ve "bek (bey)" gibi Türkçe unvanların da yoğun bir şekilde tercih edildiği nümismatik materyaller incelendiğinde ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca hanlığın ilk dönemlerinde siyasî rakipleri İlhanlılar'a karşı İslamiyet'in savunuculuğunu yapmaları ile Memluklarla siyasi ve ekonomik işbirliği kurmuş olmaları, İslamiyet'in daha ziyade siyasi bir argüman olarak kullandıklarının göstergesi olmasının yanı sıra, bu anlayış, doğal olarak, paralarında daha sade ifadelerle karşılık bulmuştur. Özbek Han ile birlikte İslamiyet'in resmi din olarak kabul edilmesi yeni bir sürecin başlangıcı olmuş ve İslamiyet Altın Orda ülkesinde kurumsallaşmıştır. Nitekim gerek Özbek Han'ın gerekse de Canibek Han'ın paralarındaki bu iddialı unvan ve isimlerin kullanılmasının da tamamen bununla ilintili olduğu aşikârdır.

KAYNAKLAR

Ana Kaynaklar

Alaaddin Ata Melik Cüveynî (1999). *Tarih-i Cihangüşa*, (çev. M. Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci (2005). *İbn Battuta Seyahatnamesi* (çev. A. Sair Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Wilhelm Von Rubruck (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, (çev. Ergin Ayan), İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Araştırma Eserleri

AĞAT N. (1964). "Kırım Hanları Paralarının Nitelikleri ve Işık Tuttukları Bazı Tarihi Gerçekler - I", *Emel*, Sayı: 23: 7-12.

FEODOROV-DAVIDOV G. A. (2003). *Denejnoye delo Zolotoy Ordı*, Moskva: İzdatel'stvo Paleograf.

GRIGOR'YEV V. V. (1850). "Opisanie klada iz Zolotoordynskih monet, naidennogo bliz razvalin Saraya", *Zapiski Sankt-Peterburgskogo arheologičesko-numizmatičeskogo obşestva*, T. II, SPb: 1-63.

GUMAYUNOV S. V. (2002). "Numizmatičeskiy material XIII-XIV vv. Saratovskaya oblast' ", *Drevnosti Povolj'ya i drugih regionov*, Sbornik statei, Vıpusk IV, Numizmatičeskiy sbornik, T. III, İzdatel'stvo İnformelektro, Moskva: 56-72.

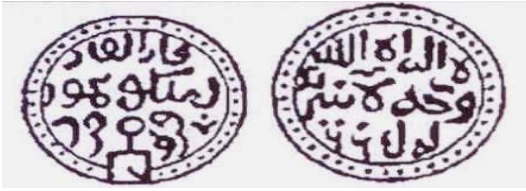
MARKOV, A. K. (2008). *Monety Cuçidov: Zolotaya Orda, tatarskie hanstva*, İnstitut istorii AN RT, Kazan.

- MUHAMADİYEV A. G. (1983). *Bulgaro-Tatarskaya monetnaya sistema v XII-XV vekah*, İzdatel'stvo Nauka, Moskva.
- NYAMAA B. (2005). *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*, Admon, Ulaanbaatar.
- PETROV P. N. (2003). *Oçerki po numizmatike Mongol'skih gosudarstv XIII-XIV vekah*, Nijniy Novgorod.
- PIRSOV Yu. E. - L. F. Nedaşkovskiy (2002). *Katalog Cuçidskih Monet Saratovskogo oblastnogo muzeya krayavedeniya*, İzdatel'stvo KGU, Kazan.
- SAMAŞEV Z. vd. (2006). *Moneti Saraiçika*, Almaty.
- SAGDEYEVA R. Z. (2005). *Srebryaniye moneti hanov Zolotoi Ordı*, (Yayın yeri yok).
- TREPAVLOV V. V. (2010). *Zolotaya Orda v XIV stoletii*, İzdatel'stvo Kvadriga, Moskva.
- SINGATULLINA A. Z. (2003). *Cuçidskiye Moneti Povoljskih Gorodov XIII vek*, İzdatel'stvo Zaman, Kazan.
- SINGATULLINA A. Z. (2009). "Denejnoe obraşçeniye i finansovaya sistema", *İstoriya Tatar*, T. 3, İnstitut AN RT, Kazan.

Ekler

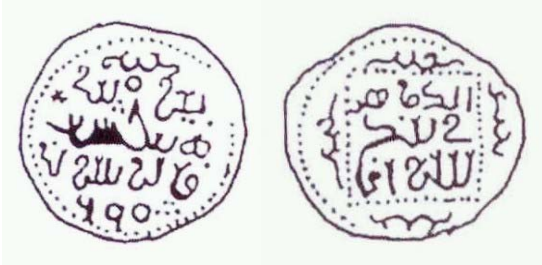
Şekil 1 Cengiz Han'ın Gazne'de 1220-1221 yılları arasında basılan altın dinarı (B. Nyamaa, *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*, s. 15.)

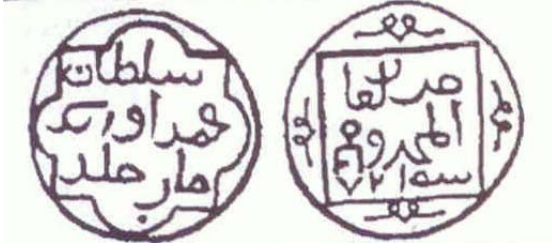
Şekil 2 Mengü Timur adına Kırım'da basılan gümüş dirhem (R.Z. Sagdeyeva, *Srebryaniye moneti hanov Zolotoi Ordi*, s. 10.)

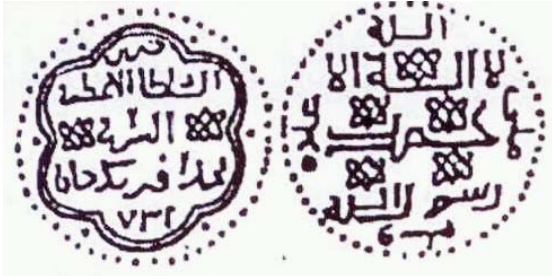
Şekil 3 Tuda Mengü adına Kırım'da bastırılan gümüş dirhem (R.Z. Sagdeyeva, *Srebryaniye moneti hanov Zolotoi Ordi*, s. 11.)

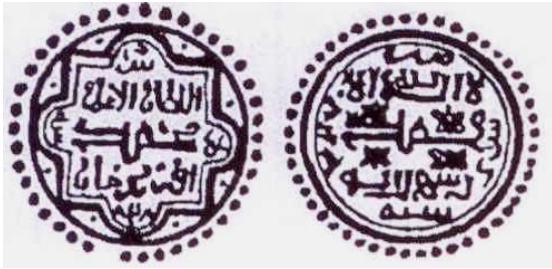
Şekil 4 Tokta Han adına Saray şehrinde bastırılan gümüş dirhem (A. Z. Singatullina, *Çuğidskiye moneti Povoljskih gorodov XIII vek*, s. 152.)

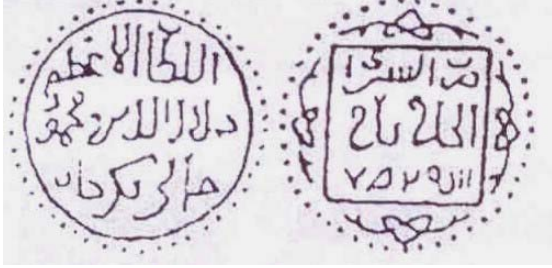
Şekil 5 Özbek Han adına Bulgar şehrinde bastırılan gümüş dirhem (R.Z. Sagdeyeva, *Srebryaniye moneti hanov Zolotoi Ordi*, s. 21.)

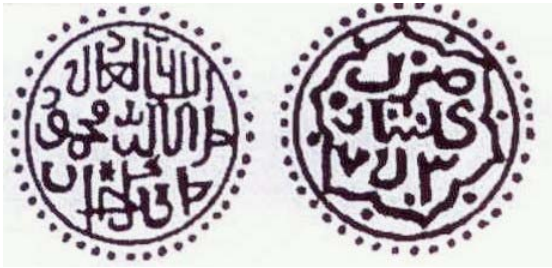
Şekil 6 Özbek Han adına Saray şehrinde bastırılan gümüş dirhem (R.Z. Sagdeyeva, *Srebryaniye moneti hanov Zolotoi Ordi*, s. 23.)

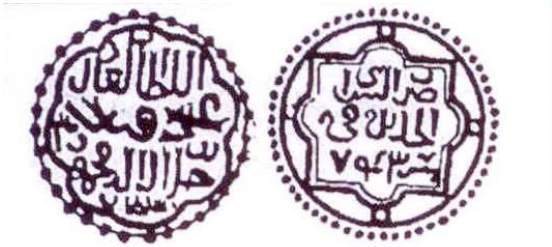
Şekil 7 Özbek Han adına Saray şehrinde bastırılan gümüş dirhem (R.Z. Sagdeyeva, *Srebryaniye moneti hanov Zolotoi Ordi*, s. 23.)

Şekil 8 Canibek Han'ın Saray el-Cedid şehrinde bastırılan parası (R.Z. Sagdeyeva, *Srebryaniye moneti hanov Zolotoi Ordı*, s. 28.)

Şekil 9 Canibek Han'ın Gülistan şehrinde bastırılan parası (R.Z. Sagdeyeva, *Srebryaniye moneti hanov Zolotoi Ordı*, s. 24.)

Şekil 10 Canibek Han adına Saray el-Cedid şehrinde bastırılan gümüş dirhem (R.Z. Sagdeyeva, *Srebryaniye moneti hanov Zolotoi Ordı*, s. 25.)